

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN PRE-TRIAL INVESTIGATIONS UNDER MARTIAL LAW: THEORY AND PRACTICE

Прилипка С.М., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Університет економіки та права «КРОК»
orcid.org/0000-0003-1734-9906

Стаття присвячена комплексному дослідженню принципу пропорційності у досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану в Україні – одного з ключових загальноправових принципів, що набуває особливого значення в умовах, коли держава отримує розширені повноваження для забезпечення безпеки, а конституційні права особи піддаються підвищеному ризику обмеження.

У статті проаналізовано сутність і правові джерела принципу пропорційності, його конституційне закріплення та відображення у практиці Європейського суду з прав людини. Встановлено, що принцип пропорційності є невід'ємним елементом верховенства права і вимагає розумного балансу між публічними та приватними інтересами: будь-яке втручання держави в права людини повинно мати законну підставу, переслідувати легітимну мету, бути необхідним у демократичному суспільстві та співмірним із досягнутою метою. Досліджено практику ЄСПЛ, яка закріпила чотириступеневий тест пропорційності (законність, легітимна мета, необхідність, співмірність), що активно застосовується при оцінці правомірності запобіжних заходів, обшуків та інших процесуальних дій, що обмежують права учасників кримінального провадження.

Окрему увагу приділено конституційно-правовому виміру принципу в Україні. Проаналізовано норми Конституції України, позиції Конституційного Суду, а також законодавчі зміни до Кримінального процесуального кодексу, запроваджені у зв'язку з введенням воєнного стану. Зокрема, досліджено Закон № 2201-IX від 14.04.2022, яким доповнено ст. 7 КПК та введено розділ IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Встановлено, що навіть в умовах особливого правового режиму базові засади кримінального провадження, включаючи вимогу пропорційності як складову верховенства права, зберігають свою дію.

Досліджено особливості застосування принципу пропорційності під час обрання запобіжних заходів, проведення слідчих дій та негласних слідчих (розшукових) дій за умов воєнного стану. Показано, як збільшені строки затримання без судового рішення (з 72 до 216 годин), спрощений порядок проведення обшуків та розширені повноваження органів досудового розслідування співвідносяться з вимогами пропорційності та міжнародними стандартами захисту прав людини.

Виявлено системні проблеми імплементації принципу пропорційності в кримінальному процесуальному законодавстві України: відсутність прямої законодавчої дефініції принципу в КПК, відсутність нормативно закріпленого алгоритму перевірки пропорційності при застосуванні заходів обмеження прав, недостатність методичного забезпечення для суддів і прокурорів, непослідовність судової практики внаслідок відсутності уніфікованих критеріїв оцінки. На основі аналізу рішень Верховного Суду України та ЄСПЛ обґрунтовано необхідність нормативного закріплення чотириступеневого тесту пропорційності безпосередньо в КПК.

За результатами дослідження запропоновано конкретні заходи щодо вдосконалення правового регулювання: доповнення КПК спеціальними положеннями, що зобов'язують перевіряти кожне обмеження прав через тест пропорційності; розроблення методичних рекомендацій для слідчих суддів і прокурорів; посилення прокурорського та судового контролю за дотриманням принципу при застосуванні примусових заходів; забезпечення регулярного перегляду обраних заходів на відповідність критерію співмірності протягом усього досудового розслідування.

Доведено, що дотримання принципу пропорційності є критично важливим для забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування та захистом конституційних прав особи навіть в умовах воєнного стану, а його нормативне закріплення в КПК матиме важливе значення як для євроінтеграційних прагнень України, так і для зміцнення довіри суспільства до правосуддя в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: досудове розслідування, воєнний стан, права людини, запобіжні заходи, слідчі дії, негласні слідчі (розшукові) дії, Кримінальний процесуальний кодекс України, Європейський суд з прав людини, тест пропорційності, принцип пропорційності.

The article is devoted to a comprehensive study of the principle of proportionality in pre-trial investigations under martial law in Ukraine – one of the key general legal principles that becomes particularly important in circumstances where the state is granted expanded powers to ensure security and individuals' constitutional rights are at increased risk of restriction.

The article analyzes the essence and legal sources of the principle of proportionality, its constitutional consolidation, and its reflection in the practice of the European Court of Human Rights. It has been established that the principle of proportionality is an integral element of the rule of law and requires a reasonable balance between public and private interests: any state interference with human rights must have a legal basis, pursue a legitimate aim, be necessary in a democratic society, and be proportionate to the aim pursued. The practice of the ECHR has been studied, which has established a four-step proportionality test (legality, legitimate aim, necessity, proportionality), which is actively used in assessing the legality of preventive measures, searches, and other procedural actions that restrict the rights of participants in criminal proceedings.

Particular attention is paid to the constitutional and legal dimension of the principle in Ukraine. The norms of the Constitution of Ukraine, the positions of the Constitutional Court, as well as legislative changes to the Criminal Procedure Code introduced in connection with the imposition of martial law are analyzed. In particular, Law No. 2201-IX of 14 April 2022, which supplements Article 7 of the CPC and introduces Section IX-1 "Special regime for pre-trial investigation and court proceedings under martial law", is examined. It was established that even under a special legal regime, the basic principles of criminal proceedings, including the requirement of proportionality as a component of the rule of law, remain in force.

The study examined the peculiarities of applying the principle of proportionality when choosing preventive measures, conducting investigative actions, and covert investigative (search) actions under martial law. It shows how the increased periods of detention without a court decision (from 72 to 216 hours), the simplified procedure for conducting searches, and the expanded powers of pre-trial investigation bodies correlate with the requirements of proportionality and international standards for the protection of human rights.

Systemic problems in the implementation of the principle of proportionality in Ukraine's criminal procedural legislation have been identified: the absence of a direct legislative definition of the principle in the CPC, the absence of a legally established algorithm for verifying proportionality when applying measures restricting rights, insufficient methodological support for judges and prosecutors, and inconsistency in judicial practice due to the absence of unified assessment criteria. Based on an analysis of the decisions of the Supreme Court of Ukraine and the ECHR, the need to enshrine a four-step proportionality test directly in the CPC is justified.

Based on the results of the study, specific measures to improve legal regulation are proposed: supplementing the CPC with special provisions requiring each restriction of rights to be verified through a proportionality test; developing methodological recommendations for investigating judges and prosecutors; strengthening prosecutorial and judicial control over compliance with the principle when applying coercive measures; ensuring regular review of the measures chosen for compliance with the criterion of proportionality throughout the pre-trial investigation.

It has been proven that compliance with the principle of proportionality is critical to ensuring a balance between the effectiveness of pre-trial investigations and the protection of constitutional rights, even in conditions of martial law, and its normative consolidation in the CPC will be important both for Ukraine's European integration aspirations and for strengthening public confidence in justice in the context of armed conflict.

Key words: pre-trial investigation, martial law, human rights, preventive measures, investigative actions, covert investigative (psearch) actions, Criminal Procedure Code of Ukraine, European Court of Human Rights, proportionality test, principle of proportionality.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану в Україні принципово загострило суперечність між необхідністю ефективної протидії злочинності та обов'язком держави захищати конституційні права і свободи особи. З одного боку, держава отримала суттєво розширені повноваження у сфері кримінального провадження: збільшено строки затримання без судового рішення з 72 до 216 годин, спрощено порядок проведення обшуків, розширено повноваження органів досудового розслідування. З іншого боку, ці розширені повноваження несуть підвищений ризик свавільного або непропорційного обмеження прав учасників кримінального провадження, що суперечить вимогам як Конституції України, так і міжнародно-правових стандартів. Визначальною проблемою є те, що принцип пропорційності – один з ключових елементів верховенства права – так і не отримав прямого законодавчого закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України. Відсутність нормативно встановленого алгоритму перевірки пропорційності при застосуванні заходів обмеження прав, недостатність методичного забезпечення для слідчих суддів і прокурорів та непослідовність судової практики призводять до того, що навіть за звичайних умов цей принцип реалізується фрагментарно. В умовах же воєнного стану, коли правоохоронні органи схильні підпорядковувати правові стандарти цілям безпеки, ризику порушення принципу пропорційності при обранні запобіжних заходів, проведенні слідчих дій та негласних слідчих (розшукових) дій суттєво зростають. Зазначені обставини свідчать про нагальну потребу в комплексному дослідженні принципу пропорційності у контексті досудового розслідування в умовах воєнного стану та розробці конкретних пропозицій щодо вдосконалення його правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання принципу пропорційності у кримінальному провадженні досліджується у вітчизняній науці переважно в контексті загальних засад застосування заходів забезпечення кримінального провадження. І. Л. Беспалько у праці «До питання пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження» (2019) констатувала, що попри конституційне закріплення цього принципу та його обов'язковість у випадках обмеження прав людини, КПК України не надав йому належного нормативного регулювання – принцип застосовується лише імпліцитно через загальні положення кодексу. Відповідна проблематика розглядалася також у «Віснику кримінального судочинства», де досліджувалося співвідношення мети застосування запобіжного заходу та ступеня обмеження свободи обвинуваченого з вимогами пропорційності. Т. О. Лоскутов (Донецький державний університет внутрішніх справ) наголошує, що обмеження прав і свобод людини під час воєнного стану мають бути співрозмірними конкретній ситуації небезпеки та потребі здійснення ефективного кримінального провадження, а також пропонує законодавцю ввести «спеціальну засаду пропорційності», що застосовуватиметься при всіх відступах від звичайного порядку досудового розслідування. На сторінках «Вісника Ужгородського

національного університету. Серія: Право» (2025) принцип пропорційності розглядається як вимога відповідності між обраними заходами та обставинами справи в механізмах кримінального провадження. Серед міжнародних джерел важливе місце посідають настанови ОБСЄ щодо стандартів тримання під вартою та справедливого судового розгляду, а також огляд практики Верховного Суду України у справах, пов'язаних із воєнним станом. Разом з тим, комплексних досліджень, присвячених саме принципу пропорційності у досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану з урахуванням законодавчих змін, запроваджених Законом № 2201-IX від 14.04.2022, у вітчизняній науці бракує, що й обумовлює актуальність цієї роботи.

Постановка завдання: Комплексний аналіз принципу пропорційності у досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану в Україні – його сутності, правових джерел та особливостей практичного застосування – а також окреслення системних проблем його імплементації та формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання. Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення таких завдань: дослідження сутності принципу пропорційності як загальноправового принципу та елемента верховенства права, його конституційного закріплення та відображення у практиці ЄСПЛ (чотиріступеневий тест пропорційності); аналіз конституційно-правового виміру принципу в Україні та законодавчих змін до КПК, запроваджених у зв'язку з воєнним станом (Закон № 2201-IX від 14.04.2022, розділ IX-1 КПК); дослідження особливостей застосування принципу пропорційності при обранні запобіжних заходів, проведенні слідчих дій та негласних слідчих (розшукових) дій за умов воєнного стану; виявлення системних проблем імплементації принципу в кримінальному процесуальному законодавстві України на основі аналізу рішень Верховного Суду та ЄСПЛ; а також обґрунтування необхідності нормативного закріплення чотиріступеневого тесту пропорційності безпосередньо в КПК та розроблення відповідних методичних рекомендацій для слідчих суддів і прокурорів.

Виклад основного матеріалу. Період воєнного стану в Україні суттєво загострив протиріччя між потребою ефективної протидії злочинності та необхідністю захищати конституційні права особи. З одного боку, держава отримала ширші повноваження для забезпечення безпеки; з іншого – будь-яке обмеження прав і свобод в умовах війни має бути оправданим та поміркованим.

На думку Т. О. Лоскутова, «обмеження прав і свобод людини під час воєнного стану мають бути співрозмірними конкретній ситуації небезпеки та потребі здійснити ефективне кримінальне провадження» [7]. У Конституції України проголошено, що встановлювати обмеження прав людини можна лише у випадках зазначених в самій Конституції, причому вони мають бути «пропорційними та обґрунтованими», із мінімальним втручанням у реалізацію права (ст. 24, 25, 27, 28, 29, 32, 35, 64 Конституції) [6]. Водночас, законодавче закріплення принципу пропорційності в КПК відсутнє, що визнають як вчені, так і практика[1][2].

Принцип пропорційності належить до загальноправових принципів і тісно пов'язаний із верховенством права [1] [10]. Він вимагає розумного балансу між публічними та приватними інтересами: «Держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно в такому обсязі, в якому це необхідно для досягнення мети. Обмеження повинні бути найменш обтяжливими для людини у конкретних умовах» [1]. Згідно з тлумаченням Конституційного Суду, заходи, передбачені у нормативних актах, «повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» [1].

Сучасна практика ЄСПЛ застосовує так званий чотириступеневий тест пропорційності:

- 1) чи передбачалося обмеження законом (законність);
- 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей;
- 3) чи було воно необхідним у демократичному суспільстві;
- 4) чи був ступінь втручання співрозмірним до заявленої мети [1],[8].

Зокрема ЄСПЛ неодноразово наголошував, що тримання під вартою на час досудового слідства повинно «задовольняти вимогу пропорційності» [8]: потрібно з'ясувати, чи було необхідним застосування саме такого суворого запобіжного заходу та чи могли більш м'які заходи забезпечити мету розслідування.

Таким чином, загальна суть принципу полягає в тому, що будь-яке обмеження (затримання, обшук, арешт майна, призначення застави тощо) повинно бути адекватним ступеню небезпеки й цілі розслідування [1][8].

В Україні принцип пропорційності закріплено на конституційному рівні. Конституція встановлює, що будь-яке обмеження права людини може вводитися лише законом, має переслідувати легітимну мету та бути обумовленим суспільною необхідністю, «пропорційним та обґрунтованим» [8]. Інтерпретація КСУ наводить цю вимогу як елемент верховенства права: «заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» [1]. Отже, навіть під час війни обмеження прав особи не можуть бути свавільними і повинні проходити перевірку відповідності меті обмеження.

Нормотворча база у воєнний час доповнена спеціальними положеннями. У Законі України «Про воєнний стан» містяться загальні принципи (наприклад, тимчасовість обмежень), а в КПК України введено спеціальний розділ щодо особливого режиму кримінального провадження. Зокрема, Законом № 2201-IX від 14.04.2022 у ст. 7 КПК доповнено частину 3: «Зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження» [9]. Це означає, що базові принципи (зокрема, пропорційності, як складової верховенства права) продовжують діяти з урахуванням військових реалій. Також введено розділ IX-1 КПК («Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану»), який встановлює низку специфічних правил. Наприклад, строки затримання особи без ухвали суду збільшено з 72 до 216 годин [9], але й у цьому обмеженні збережено верхню межу часу тримання. Отже, навіть за воєнного стану законодавець встановив чіткі ліміти (причому більші, ніж за звичайного режиму), що свідчить про необхідність дотримання балансу між оперативністю слідства і правами громадян [9].

До війни принцип пропорційності прямо не проголошувався в КПК. Науковці підкреслюють, що «в Конституції та законах України (у тому числі і в КПК) принцип пропорційності не отримав належного врегулювання, однак його застосування є обов'язковим у випадку обмеження прав людини» [1]. Так, аналіз КПК 2012 р. показує, що хоча процесуальні норми імпліцитно зобов'язують розглядати пом'якшуючі обставини і межі застосування заходів, окремо ст. 7 (або іншу) згадування про принцип пропорційності Кодекс не містить [2]. У практиці це при-

зводило до розбіжностей: слідчі судді часто керуються лише загальними критеріями (наявність ризиків, тяжкість злочину), не маючи законодавчо зафіксованого тесту пропорційності [2][1].

З настанням воєнного стану Верховна Рада удосконалила КПК. Окрім уже згаданого доповнення до статті 7, статті 36, 39, 87, 95 тощо тепер містять відсилки на «особливості, визначені статтею 615 цього Кодексу» [9]. Наприклад, нова редакція статті 87 (порядок забезпечення доказів) встановлює, що правила слідчого судді «застосовуються з урахуванням особливостей, визначених статтею 615 КПК» [9]. Все це вказує на загальне прагнення забезпечити технологічність судочинства за воєнного часу без відмови від конституційних засад. Однак пряма норма про вимоги пропорційності в КПК у будь-якій редакції досі відсутня.

Україна є стороною Європейської конвенції з прав людини, тож практика ЄСПЛ відіграє значну роль. Хоча сам принцип пропорційності прямо не записаний у тексті Конвенції, Суд регулярно його застосовує при тлумаченні ст. 5 (право на свободу), ст. 8 (право на повагу до приватного життя), ст. 1 Протоколу № 1 (право власності) та інших. Вимоги «необхідності в демократичному суспільстві» та «пропорційності» втручання викладені, наприклад, у статті 31 Конституції України та статті 9 Закону «Про оперативну-розшукову діяльність». У своєму рішенні у справі про негласні слідчі (розшукові дії) (далі - НСРД) ЄСПЛ звернув увагу, що «вимоги «пропорційності» втручання, його винятковий та тимчасовий характер передбачені у статті 31 Конституції та статті 9 Закону «про оперативну розшукову діяльність», але відсутність механізму їх забезпечення в КПК 2012 року стала на заваді ефективності захисту» [8]. Тобто ЄСПЛ фактично підтверджує конституційну та законодавчу норму пропорційності, одночасно вказуючи на прогалини процесуальної норми.

На практиці ЄСПЛ вимагає від судів перевірки альтернативних заходів. Так, у справі *Ladent v. Poland* Суд повторив, що «утримання під вартою... має задовольняти вимогу пропорційності» і звернув увагу, чи могли «інші, менш суворі запобіжні заходи» забезпечити мету [8].

Аналогічно в справі *Ambruszkiewicz v. Poland* Суд розглядав, чи було арешт під вартою «абсолютно необхідним» у даних обставинах. З практики випливає, що при обранні будь-якого запобіжного заходу діяльність слідчих органів мають відповідати трьом критеріям: запобіжний захід повинен мати легітимну мету, бути необхідним за обставин і справді сприяти досягненню цієї мети [8].

Загалом, практика ЄСПЛ відповідає й тлумаченням Конституційного Суду: будь-яке втручання у права має «оптимально досягати легітимної мети з мінімальним втручанням» [6].

Запобіжні заходи (зокрема тримання під вартою, домашній арешт, застава) є найбільш очевидною сферою, де настає конфлікт між інтересами суспільства і правами підозрюваного. За загальним правилом, прокурори чи слідчі подають клопотання про тримання під вартою лише якщо існує ризик (наприклад, втечі чи перешкодження слідству) і менш суворі заходи виявилися неефективними. Ідеально, щоб навіть під час війни суд дотримувався цих оцінок. Однак на практиці спостерігають кілька проблем:

1. Непропорційні строки тримання під вартою;
2. Непропорційні суми застави.

Відомі випадки, коли сума застави була вкрай великою у відношенні до майнового стану особи і її поручителів. Наприклад, у Вищому антикорупційному суді м. Києва захисник підозрюваного просив «зменшити суму застави до більш помірної та справедливої» рівня [4]. Тобто сам захисник визнавав, що початкова сума була надмірною. Суд хоча і дещо зменшив заставу (з 15 до 14 млн грн), але ця ситуація ілюструє проблему: без ґрунтовної оцінки власної платоспроможності та ризиків «на око» призна-

чаються надто суворі заходи. Підкреслимо, що засоби забезпечення процесу мають гарантувати сумірне з правопорушенням обмеження; надмірна застава фактично прирівнюється до «тюремного» покарання без вироку.

Ризик зловживань. Як зауважує адвокат К. Кузнецов, «Обмеження прав військовослужбовців та інших громадян під час воєнного стану без дотримання базових стандартів здійснення кримінального провадження не сприяє добровільному вступу на військову службу, а також створює передумови для віктимної поведінки» [5]. Це означає, що ігнорування принципу пропорційності (як одного з «базових стандартів») підриває довіру до правосуддя. Це свідчать: надзвичайна ситуація не дає права правоохоронцям нехтувати основними гарантіями прав людини.

Приклад з практики ЄСПЛ. Наведемо для ілюстрації типову ситуацію з практики ЄСПЛ. У справі про умисне вбивство польський суд арештував обвинуваченого, проте ЄСПЛ вказав, що потрібно було спочатку спробувати застосувати менш суворі заходи чи довести необхідність саме арешту [8]. Українські суди неодноразово посилалися на цю практику, вимагаючи в клопотанні про арешт обґрунтувати, чому інші запобіжні заходи є недостатніми. Тим не менше, іноді трапляються рішення, де суд відразу признає тримання під вартою без належного обґрунтування ризиків, що є порушенням принципу пропорційності. Практика показує, що в таких випадках обвинувальний акт має всі шанси бути скасованим апеляцією або переглянутим касацією з огляду на неповноту мотивування.

Під час слідства важливо дотримуватися балансу між інтересами закону та правами людини. Наприклад, обшук – це серйозне втручання в особисте життя, тому закон зазвичай забороняє проводити його вночі. Проте під час війни правила стали гнучкішими: якщо через відсутність світла або безпеку провести обшук вдень неможливо, слідчий може отримати дозвіл від прокурора у нічний час. Проте прокурор має впевнитися, що загроза є реальною та без таких заходів справу не зрушити з місця. У випадку невиконання цих вимог застосування обшуку можна оскаржити як непропорційне. Подібна логіка стосується і інших процесуальних заходів, наприклад тимчасового доступу до речей і документів. Відомо, що в КПК визначено процедуру цих заходів, але контролюючому органу потрібно обґрунтувати їх необхідність. Практика ВСУ показує, що докази, отримані з грубим порушенням процесу (наприклад, без належного мотивування «неминучої загрози»), можуть бути визнані недопустимими.

У своїй судовій практиці Верховний Суд неодноразово підкреслював, що дотримання принципу пропорційності є складовою верховенства права. Зокрема, у справі № 380/7070/23 Велика Палата Верховного Суду вказала, що при створенні умов для виконання податкових обов'язків держава повинна встановлювати правила «з дотриманням принципів правової визначеності і рівності», керуючись також принципом пропорційності [3]. Хоча це податковий спір, із нього можна узагальнити: ВСУ вимагає, щоб санкції (чи інший результат запобіжного заходу) не перевищували міру необхідного навантаження, тобто були співмірними з порушенням. Аналогічні тези виносяться і в кримінальних справах: суд звертає увагу, чи було законним та обґрунтованим втручання в свободу особи. Саме тому вчені, зокрема Ю. А. Бут, підкреслюють, що при обранні запобіжного заходу важливо враховувати «мету застосування заходу та ступінь обмеження свободи обвинуваченого» [2].

Навіть після законодавчих змін проблеми втілення принципу пропорційності залишаються актуальними. По-перше, на рівні процесуального закону досі відсутня чітка дефініція цього принципу чи положення, яке б окреслювало його складові і методику застосування. Як зауважують дослідники, «визначення та законодавча регламен-

тація принципу пропорційності під час кримінального провадження» були не враховані в КПК [2]. Внаслідок цього суди часто «за ширмою» загальних норм пропускають детальну перевірку необхідності обмежень. По-друге, воєнний стан створює логістичні виклики (проблеми з підключенням до ЄРДР, відключення зв'язку тощо), і це може породжувати формальне продовження строків розслідування чи слідства. Хоч у КПК передбачено особливі правила (наприклад, продовження терміну дії ухвали суду про тримання під вартою «вважається продовженим» за об'єктивних обставин [9]), на практиці захист повинен уважно слідкувати, щоб такі механізми не призводили до формального затягування справи. По-третє, у службовій практиці правоохоронців нерідко переважає підхід «безальтернативної ефективності», коли гаслом стає «ми воюємо – право буде підпорядковане цілям безпеки». Проте, як слушно зауважує Ю. А. Бут, саме при виборі запобіжного заходу чи проведенні слідчих дій дотримання верховенства права є особливо індикативним [2].

Для подолання зазначених проблем пропонуються такі заходи:

- Нормативне закріплення принципу пропорційності. Слід доповнити КПК положенням про потребу перевірки кожного обмеження щодо відповідності трьом критеріям (легітимність цілі, суспільна необхідність, мінімальність втручання). За приклад можна взяти тлумачення КСУ і практику ЄСПЛ. Наприклад, Т. О. Лоскутов радить законодавцю ввести «спеціальну засаду пропорційності», яка застосовуватиметься при всіх відступах від звичайного порядку досудового розслідування [1]. Це дозволить уникнути ситуацій, коли втручання у свободу відбувається «на автоматі», без належних підстав.

- Як показує практика, дотримання принципу пропорційності залежить від внутрішньої культури суддівства. Університетські і державні курси підвищення кваліфікації можуть розробити тематичні модулі щодо аналізу «пропорційності» при обранні запобіжних заходів (включаючи ознайомлення з практикою ЄСПЛ [8]). Скликання семінарів з метою обговорення типових помилок (наприклад, відсутність обґрунтування необхідності тримання під вартою) також буде корисним.

- Покращення контролю з боку прокуратури та суду. Генеральний прокурор може затвердити єдині підходи щодо оцінки ризиків при обранні запобіжного заходу, що діятимуть навіть за воєнного стану. Судді ж мають ретельно аналізувати запити слідчих – включно із матеріальною пропозицією застави – і ставити додаткові питання щодо альтернатив (про що інформує практика ЄСПЛ [8]). Наприклад, зменшення застави у справі [5] відбулося саме тому, що суддя погодився з доводом захисту про його надмірність. Такі рішення треба поширювати як прецедентні.

- Удосконалення законодавства про НСРД. Потрібно чіткіше визначити критерії «необхідності» негласних слідчих дій. Зокрема, в статті 187 КПК – яка регулює приховане спостереження – законодавець міг би деталізувати вимоги пропорційності. На жаль, ЄСПЛ вже вказував, що наразі ані КПК, ані закон про НСРД не містять «механізму, який міг би гарантувати» пропорційність таких втручань [8]. Усунення цієї прогалини має стати пріоритетом, аби у слідства не виникало спокус необґрунтовано обходити формальні процедури.

Висновки. Принцип пропорційності – ключова норма, що поєднує забезпечення національної безпеки із збереженням основоположних прав особи. Він закріплений і Конституцією України (ч. 3 ст. 64), і міжнародно-правовими стандартами (ЄКПЛ), і вимагає, аби будь-яке обмеження мало легітимну мету, суспільну необхідність та мінімальний ступінь втручання [6][8]. Аналіз українського законодавства та судової практики свідчить: хоча під час воєнного стану передбачено певну гнучкість процедур (наприклад, продовжені строки затримання [9]),

загальні засади кримінального процесу, зокрема пропорційність, діють і надалі[9]. Проблема полягає в тому, що без прямої законодавчої норми цей принцип реалізується фрагментарно. Водночас, численні рішення судів (у т. ч. ЄСПЛ) однозначно вимагають, щоб обрані запобіжні заходи чи слідчі дії були адекватні рівню загрози й меті розслідування [8; 2].

Отже, для зміцнення гарантій прав громадян під час воєнного стану доцільно впровадити в систему кримінального провадження чіткіші правила пропорційності – як законодавчо, так і на рівні судової практики. Правильне балансування дозволить уникнути свавільних обмежень, забезпечивши водночас ефективність слідства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько І. Л. До питання пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Харківський кримінально-процесуальний полілог*. 2019. С. 120–123 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18214/1/Bespalko_120-123.pdf
2. Бут Ю. А. Дотримання принципу пропорційності при обранні запобіжного заходу. *Вісник кримінального судочинства*. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc66/29.pdf>
3. Верховний Суд. *Огляд судової практики у справах, пов'язаних із війною*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf
4. Вищий антикорупційний суд: судові рішення. URL: <https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/documents/129229291>
5. Війна або тюрма: як воєнний стан змінив правила застосування тримання під вартою // Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/publications/9688-vijna-abo-tyurma-yak-voennij-stan>
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
7. Лоскутов Т.О. Правове регулювання засади пропорційності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1, 2023. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/226a6626-fd49-4cbd-ac39-a1f8d8cbc789/content>
8. OSCE. Detention and fair trial standards (guidelines). URL: <https://www.osce.org/sites/default/files/ff/documents/4/7/232716.pdf>
9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20>
10. Хоменко Ю. І. Принцип пропорційності як один з основоположних принципів звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/53-2.pdf>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025